

Jozef in een fietsenhok

Artikel van **Ed van de Kerkhof**, verschenen in de kerstkrant van het Eindhovens Dagblad, donderdag 24 december 1992

Jozef van den Berg. In 1971 begon hij als poppenspeler. In 1980 brak hij definitief door met het stuk 'Moeke en de Dwaas' tijdens het Holland Festival. Trok vanaf dat moment stevast uitverkochte zalen in ons land, België, Frankrijk, Zwitserland, Polen, de Verenigde Staten, Canada, Australië. Steeds stond hij alleen op het toneel, samen met een koffer vol poppen. Meneer de Koning, Portemonnee, Grootoog de Poëet, Frederik de Vogel en vooral niet te vergeten: Mevrouw de Heks. In een van zijn laatste producties, 'De Pleisterplaats', verdwenen de poppen voorgoed in de koffer. Daarna zou hij nog één stuk spelen, 'Genoeg gewacht'. Bekeerde zich vervolgens tot het Grieks-orthodoxe geloof en zei het toneel vaarwel. Huist sinds vorig jaar onder een fietsenafdak in Neerijnen, dorp aan de Waal. Of hij daar morgen nog zit, ligt 'in Gods hand'. Een bezoek in de herfst.

Een regenkoude wind sloeg die late novembermorgen over de Waal, naar de overkant, daar waar de stompe toren van Zaltbommel onder laagjagende wolken hurkte. Onder aan de dijk hield een laatste peer zich krampachtig vast aan een kaal gewaaide tak. De deuren van het gereformeerde kerkje van Neerijnen waren op slot – als was het om de waterige koude buiten te houden.

Er lag een kasteel dat tegenwoordig gemeentehuis is, en vlak voor de ophaalbrug lag een parkeerplaatsje weggestopt achter oude tuinmuren. Onder het afdak van de fietsenstalling stond een kist. Het was een forse hutkoffer en het deksel stond open. De binnenkant van het deksel hing vol met iconen, portretten van heiligen in oud goud en versleten rood. Ervoor brandde een kaars – tegen de wind beschermd door een potje van aardewerk. In een hoek achter de kist lag een slaapzak, zorgvuldig opgerold.

Toen hij aan kwam lopen, had hij een thermoskan in zijn hand met warme koffie en een builtje met daarin wat suiker. De pij die hij droeg had iets paarsigs en daarover heen droeg hij twee dikke truien en een houten kruisje. Zijn haar had hij achterop zijn hoofd samengebonden in een staart.

Hij vertelde dat hij hier iedere werkdag om vijf voor zeven wakker wordt als de eerste ambtenaar zijn fiets komt stallen. Dat hij dan eerst opruimt en dan zijn gebeden zegt. “Ach”, zei hij, “ik neem het niemand kwalijk dat ze denken dat dit onzin is, waanzin. Ooit zou ik dat zelf ook gedacht hebben. Een vent in een fietsenhok, dáár.” Daarbij wees hij op zijn hoge voorhoofd. “Ik weet dat ik niemand kan overtuigen en in die positie ben ik al vanaf het moment dat ik vertrok.” Daarbij grinnikte hij. “Je mag gerust zeggen dat het een dwaze weg is, maar ik weet tot in het diepst van heel mijn wezen dat ik dit moet doen.” Daarna had hij koffie ingeschonken – en de uren gingen voorbij en de kou kroop tot op mijn botten, maar het deed er niet toe.

“Heb je wel eens iets van mij gezien”, vraagt hij – en als ik ‘nee’ schud, zegt hij dat dat er eigenlijk ook niet toe doet. Hij is geboren, zegt hij in Beers, bij Grave, bij Cuijk – “Kuuk”, zegt hij. Hij was als kind een “heel gelovig jongetje” – “een klein manneke dat begaan was met Christus”, zo noemt hij dat. Hij vertelt over die, wat hij noemt, Brabantse sfeer van vastentijd en snoeptrommeltje en de kerkgang door de sneeuw, de kerstnacht en dat “ongelooflijk blij gevoel” van de paasmorgen. Zijn moeder had met sinterklaas een stel priesterkieren voor hem gemaakt en daarin speelde hij op zondagmorgen de mis; dat deed hij boven op zijn kamer; voor de preek

“Dat was mijn eerste toneeltekst”, zegt hij,

kwam hij naar beneden, naar de keuken. “En dan weer naar boven”, zegt hij.

“aan het kruis met Hem!”

Als klein jongetje werd hij door de meester aangewezen om een rolletje te spelen in een passiespel. Hij moest een farizeeër uitbeelden. “Dat was mijn eerste toneeltekst”, zegt hij, “aan het kruis met Hem!” Dat spel werd opgevoerd in de schouwburg van Cuijk. Tweeëndertig jaar later zou hij in diezelfde schouwburg voor de laatste keer op het podium staan, vorig jaar was dat, op de avond van de eenentwintigste juni – een avond die volgens ooggetuigen dramatisch was. Er moeten toen zo’n tachtig (!) directeuren van schouwburgen in de zaal gezeten hebben, begerig om in te tekenen op het nieuwste stuk van hem, de Ontmoeting, zo zou het gaan heten. Of was het nieuwsgierigheid naar het drama dat zich die avond zou gaan afspelen, maar dat zich de weken ervoor al had aangekondigd en waarvan de geruchten door de theaterwereld zoemden?

Terwijl hij er over vertelt, trekt hij met zijn wijsvinger kringen in de lap stof die op een stoel naast hem ligt. De cirkel van zijn toneelcarrière die begon in Cuijk en die daar ook zou eindigen. Daarna trekt hij de lap weer recht, strijkt hem zorgvuldig glad.

Van het dak van de fietsenstalling vliegt een roodborstje. Hij strooit wat kruimels voor het roestbruine vogeltje neer. Dan vertelt hij over zijn herstelde relatie met God. “God”, zegt hij, “heeft de wereld geschapen voor

de mens. Zonder de mens zou deze wereld volstrekt zinloos zijn. En die mens is voor God oneindig kostbaar, omdat Hij Zichzelf wil delen met de mens. Dat is uiteindelijk de enige reden van het menselijk bestaan.” Hij kijkt me aan. Zegt zacht dat hij goed beseft dat het een precair onderwerp is.

Hij vertelt over de vrijheid die God aan de mens heeft meegegeven. Die vrijheid, zegt hij, is noodzakelijk, omdat liefde niet kan bestaan zonder vrijheid. “God heeft het niet voor minder willen doen”, zegt hij. “Hij vraagt de liefde van de mens. Maar Hij kan de mens niet dwingen. Liefde kan niet afgedwongen worden. Hij heeft de mens de vrijheid gegeven om zich in vrijheid tot Hem te wenden. Maar mét die vrijheid kan de mens inderdaad zeggen: God, jij bestaat niet. In de vrije wil heeft de mens de mogelijkheid ontvangen om zich van God te verwijderen. Het kwaad komt niet van God.”

“Hoe moet ik het je toch uitleggen?” vraagt hij. “Het is als met de mens die met zijn rug naar de zon gaat zitten terwijl hij op zoek is naar het licht. Het is niet de schuld van de zon dat er schaduw in dat gezicht is. En wat kan de zon doen? Niets anders dan intussen de mens verwarmen en hopen dat hij de mens, door die warmte, op zijn bestaan wijst. Toch?” Stilte. “We hebben er geen idee van”, zegt hij dan, “in wat voor drama de mens leeft zonder God. Hij komt daarmee alleen te staan op de wereld. Vergelijk het maar met die mensen die hun vader of moeder kwijt zijn. Die mensen zijn voortdurend zoekend. Ook voor de mens die het bestaan van God ontkent, is Hij heel diep, heel diep hét grote gemis... zonder God wordt alles tot een hel... kijk maar om je heen... De wereld van dit moment is een wereld die alleen maar op zichzelf vertrouwt. We zien het resultaat.”

Hij grinnikt zachtjes als hij vertelt over de Jonge Man. Het was de creatie waarmee hij op den duur volle zalen zou gaan trekken. Vanaf het begin was de Jonge Man de hoofdpersoon, een zwerver met slappe hoed, die samen met zijn oude koffer vol sprekende poppen door de wereld en de zich aaneenrijgende theaterstukken trok. “De mensen vonden het prachtig”,

“Met lege handen
moet je staan,
Jonge Man,
met lege handen”

zegt hij. In een van zijn laatste stukken, De Pleisterplaats, verliest de Jonge Man echter alles. “Hij is in een autootje op weg naar de roem. Hij heeft het gemaakt. De hele wereld ligt aan zijn voeten, hij is op weg naar Parijs, naar New York. Maar dan strandt het autootje en vervolgens zie je een drama voor je ogen afspelen, waarbij hij aan het eind van de voorstelling alles kwijt is.

Hij heeft niks meer over.” Hij vertelt dat Mevrouw de Heks, de bazin in zijn koffer, op dat moment zegt: “Met lege handen moet je staan, Jonge Man, met lege handen.”

Hij: “Pas later ben ik gaan begrijpen waarom ik dat toen zo moest spelen. Natuurlijk was de Jonge Man een afspiegeling van mezelf, die poppen

waren facetjes van mijzelf. Wat ik me toen nog niet realiseerde was dat de Jonge Man op een dwaalspoor zat. Hij was niet op zoek naar God, maar naar zichzelf. Dat is de dwaling van de moderne mens. Hij maakt zichzelf tot middelpunt. Uiteindelijk leidt dat tot niets.” Het kostte de Jonge Man twintig jaar om zover te komen. Toen moest hij de inhoud van zijn koffer kwijt.

“Voor zover ik weet”, zegt hij, “sjouwt elk mens met zo’n koffer rond. Bij de ene zit die voller dan bij de ander. In die koffer zitten de herinneringen, de ongerechtigheden, de onzuiverheden, alles wat de mens overkomen is zit in zijn koffertje. En iedereen zit maar op die koffer, de hele dag door. Om te voorkomen dat die koffer openspringt, om te voorkomen dat duidelijk wordt wie hij eigenlijk is. Maar die koffer móet open. Dat is een confrontatie – maar het is de enige weg naar de bevrijding. Zo heb ik dat ervaren.”

“De mens bewandelt een weg van verstoppen, van niet willen weten. En hij belast zich daarbij voortdurend meer en meer. Tot het ondraaglijk wordt, tot ie van de ene crisis in de andere rolt, tot zijn hart van binnen

“Onze koffer zit gewoon te vol.”

steeds meer belast wordt en verhardt en het steeds duisterder wordt. Onze koffer zit gewoon te vol. Die wordt iedere dag

zwaarder, almaar zwaarder.” Hij zwijgt even. Kijkt me aan. Blauwe ogen, iets van groen erin. Vertelt me dan van de verloren zoon die zijn vader – God – de rug toe heeft gekeerd, die denkt dat ie het wel alleen af kan, en dat gaat ’m best een tijd goed af, tot hij uiteindelijk ontdekt dat ie in een varkenshok zit en dat ie aardappelschillen eet.

“Dát is hetzelfde beeld”, zegt hij. “Daar zit die mens dan, in zijn eigen ellende, totaal uitgeput, innerlijk leeg. De vraag is wat de psychoanalyticus, de therapeut die op dat moment binnenkomt, dan gaat doen. Als de therapeut hem niet naar God terug brengt – want dáár ligt de oorzaak van zijn ellende, dat hij weggegaan is van de vader – dan gaat de therapeut samen met deze mens het varkenshok een beetje opknappen. Die twee gaan gordijntjes ophangen, een bloemetje voor de ramen, een mooi lampie – die mens voelt zich weliswaar weer wat beter, maar het blijft een varkenshok.” Op de parkeerplaats start op dat moment een auto. We zwijgen. Daarna vertelt hij me het verhaal over de dood van zijn broer Aloys.

“In De Pleisterplaats had de Jonge Man alles verloren. Dus bij de volgende voorstelling moest er iets nieuws komen, want hij h ad niks meer. Hij had geen enkel houvast meer. Als ik er over nadacht zag ik de Jonge Man zitten in een desolate toestand, ergens op een steen, of ergens in een caf e aan een tafeltje, alleen, met een leeg glas voor zich. Of ik zag hem dwalen door de velden.”

“Tegelijkertijd lag een van de liefste mensen in mijn leven, mijn broer Aloys, op sterven.” Hij vertelt dat zijn broer arts was, dat hij een

hersentumor had, en dat hijzelf intussen aan een nieuw stuk moest werken. Dat stuk zou Genoeg Gewacht gaan heten. “Ik heb het stuk Wachten op Godot van Samuel Beckett genomen. Ken je dat? Beckett heeft dat stuk geschreven in 1952. Het gaat over twee zwervers en Beckett laat die zwervers maar wachten op Godot en Godot komt niet. Hij heeft die

“Hij heeft die zwervers maar laten wachten, bij dat boompje, oneindig wachten, wachten, wachten op iemand die nooit komt.”

zwervers maar laten wachten, bij dat boompje, oneindig wachten, wachten, wachten op iemand die nooit komt. In mijn ogen waren mijn broer Aloys en ik ook een soort zwervers geworden, wachtend op een Godot die

misschien wél zou komen. Die misschien toch nog de oplossing zou brengen voor zijn probleem, die misschien toch nog genezing zou bieden.”

“Ik zag hem voor mijn ogen doodgaan en wij konden allemaal niks meer doen en ik had het gevoel dat ik moest zoeken, dat ik al schrijvend aan de nieuwe voorstelling een oplossing moest zoeken. Voor hem. Er moest hulp komen. Toen dacht ik, Beckett, nu ga ik een stuk schrijven en ik laat Godot wél komen. Want onze Aloys heeft geen tijd meer om te wachten. Jouw zwervers hadden misschien nog wel tijd, maar mijn broer niet, die heeft geen tijd meer. Genoeg Gewacht was eigenlijk een noodkreet. Zo kun je het wel zeggen. Genoeg Gewacht is een stuk waarin ik om hulp riep. Zonder overigens op dat moment te beseffen dat ik God om hulp riep. Ik noemde hem immers nog steeds Godot...”

(Op dat moment komt er een Marokkaan op een knetterend brommertje, hij heeft een wollen mutsje op. Achterop zijn brommer heeft hij een houten kratje met veel snelbinders vastgemaakt. Hij schudt Jozef uitgebreid de hand. “Jij sterk, hè”, zegt hij. “Goed sterk!” Allebei lachen ze.)

Dan zegt hij: “God heeft me werkelijk geantwoord. Na tachtig voorstellingen, die ik iedere avond hield, iedere avond anders, dag en nacht was ik er mee bezig, altijd zoekend, altijd in mijn hoofd ronddwalend, waarom, waarom. Toen heeft God mij geantwoord en gezegd: Waarom zie jij steeds maar niet dat ik niet komen kán, omdat ik er al ben. Daar lag het antwoord van God. Jij wacht op Godot, terwijl ik er al die tijd ben.”

Dat was in Antwerpen, op 12 september 1989. “Ik schreef die woorden op – een zin die ik bedoeld had voor de Jonge Man. Ik kan het je ook niet verder uitleggen. Ik kan je alleen maar zeggen dat, terwijl ik ze schreef, ik wist dat ze voor mij bestemd waren. Tot in het diepst van mijn wezen.

Op dat moment liet God zien dat Hij de Schepper is. Ik ben bij je, jij leeft, maar jij leeft omdat ik wil dat jij er bent. Het is als de ervaring van een personage dat in een boek rondloopt en dat plotseling voelt: Er is een schrijver! Ik ben niet alleen! Op het moment dat het personage werkelijk

weet dat dat de schrijver bestaat, dan is alle angst verdwenen. Zeker als hij ontdekt dat die schrijver volmaakte liefde is, dat hij zich vol vertrouwen kan overgeven omdat die schrijver hem zal brengen waar hij moet zijn. Snap je...” Hij glimlacht. “Dat was het moment van mijn bekering.”

Op de middag van de veertiende september besloot hij dat hij niet meer zou optreden. “Op het moment dat ik God werkelijk vond, was er niks meer

“Er viel gewoon niets meer te spelen. Ik kon alleen maar zeggen, luister, dit is het antwoord.”

te spelen. De Jonge Man was steeds op zoek geweest naar oplossingen, naar antwoorden. En nu was hier het antwoord. Er viel gewoon niets meer te spelen. Ik kon alleen maar zeggen, luister, dit is het antwoord.” Toch zou hij nog één stuk schrijven. Maar zover was het nog niet. Er kwam eerst een crisis. Hij schiet in

de lach. “Je weet dat alle begin moeilijk is. De geestelijke jas die een mens heeft aangedaan in zijn leven, die trek je niet zomaar even uit om aan de kapstok te hangen en vervolgens ben je een ander mens.”

Hij aarzelt. Zegt dan dat het de moeilijkste tijd van zijn leven werd. Zegt ook dat het misschien niet zo goed is om dat allemaal in de krant te zetten. “Het was een zware strijd”, zegt hij dan. “’t Holde me van dag tot dag meer uit. Alles wat ik twintig jaar lang in mijn kop verzameld had, verzette zich. Om te vallen. Om te ontkennen. Om te verliezen. Hoe moet ik je dat toch beschrijven... alsof je over een pad loopt dat zó smal is dat je nauwelijks plaats vindt voor je schoenen. Ik was de verloren zoon, ik was thuis gekomen en toch wilde ik het weer alleen doen... terwijl je weet dat je met open ogen richting afgrond loopt.” Hij werd uiteindelijk lid van de Grieks Orthodoxe Kerk. Die kerk, zegt hij, heeft niet de pretentie om God te doorgronden om er vervolgens allerlei regeltjes en voorschriften aan te koppelen. “God”, zegt hij, “gaat in wezen alle gevoel en verstand te boven.” Hij vraagt dan of we niet liever even zullen pauzeren.

Hij zou nog één stuk schrijven. Het zou De Ontmoeting gaan heten. “Ik wilde laten zien wat mij was overkomen in Antwerpen. Ik wilde de Jonge Man in die voorstelling God laten vinden”, zegt hij. Hij had een decor ontworpen dat een tempel zou voorstellen, de Tempel van het Hart zegt ie. “Het zou prachtig worden, met een poort, rood velours, pilaren, heel mooi licht. En dan zou het moment komen dat de Jonge Man zichzelf aan God zou tonen. Dan zou de inhoud van zijn koffer ook boven tafel komen.” De Jonge Man zou, voor het zover was, zich eerst nog verzetten. “Hij zou willen ontsnappen. De koffer springt steeds vanzelf open en dan zou hij hem weer dichtdoen. Hij zou er bovenop gaan zitten. Totdat hij uiteindelijk in een heel lange stilte langzaam tot het besef komt dat die koffer open móet. En dan zou er een heel mooi licht vallen in die koffer. Helemaal uit het onzichtbare. Een barmhartig licht. Dat had ik ook al met de technici besproken, dat het een barmhartig licht moest zijn.”

“Dat licht”, zegt hij, “zou dan steeds sterker worden. Een alles oplossend, alles wegnemend, alles genezend licht. Helend.” Hij zegt dat God de mens wil genezen, dat hij de mens zijn ballast wil wegnemen – dat hij barmhartig is en niet wil straffen. “En dan zou de Jonge Man naast die open koffer staan. Zijn armzaligheid zie je niet meer. En hij zou huilen.” De Ontmoeting zou echter nooit veel verder komen dan het papier. Wel waren er twee try-outs gepland in juni van het vorig jaar. Tijdens de zomermaanden zou hij dan nog verder kunnen werken aan het nieuwe stuk, in september en oktober zouden er opnieuw try-outs volgen en de première zou plaatsvinden in november. “Maar het leven begon mij in te halen”, zegt hij. Dat gebeurde in de vorm van een juridisch niemendalletje dat er op het eerste oog vrij onschuldig uitzag.

“De formele doelstelling van stichting ‘De Dwaas’ [die zijn theaterproducties onder beheer had] moest al heel lang aangepast worden. Mijn naam stond in die doelstelling en tegelijkertijd was ik de enige werknemer.

“En toen wist ik,
Jozef, nú gaan er
dingen veranderen.”

Juridisch klopte dat niet. Op 21 mei zou er een bestuursvergadering zijn en ik had beloofd op die dag met een aangepaste formulering te komen.

De dag ervoor ging ik achter mij bureau zitten, een wit vel papier voor me – en toen ineens drong in

volheid tot mij door dat het uur van de waarheid was gekomen. Een doel is er om na te leven en niet om in de kast te leggen. Het was alsof God zei: Zo, schrijf het nu maar eens op, wat is nou jouw doel. Ik heb toen gezegd: Heer, u bent mijn doel. Dat heb ik dus opgeschreven, met de heilige naam van Christus erin. En toen wist ik, Jozef, nú gaan er dingen veranderen.”

Op de avond van die 21ste mei kwam het tot een breuk met het stichtingsbestuur. Meteen daarop liet het ministerie van WVC – dat al mondeling een subsidie had toegezegd – weten zich ook niet te kunnen verenigen met de nieuwe doelstelling. Op 2 juni verliet hij zijn vrouw en kinderen. “Ik wist dat ik volstrekt alleen in de wereld zou komen te lopen.” Zijn stem klinkt rustig, zonder verbittering. “Ik wist”, zegt hij, “niet hoe dat zou gaan, maar ik voelde dat het zou gebeuren.”

“Christus heeft ons laten zien dat de weg naar de zelfverwerkelijking gaat door de liefde voor de naaste. Daar waar de mens zichzelf zoekt, daar waar hij hunkert naar zichzelf, verlaat hij zijn naaste en God. De breuk zit ’m in de ontrouw van de mens.” Hij zwijgt. Zegt dan dat hij beseft dat hij in een moeilijke positie zit om uitspraken te doen over naastenliefde en trouw. “Ik heb de wereld verlaten. Ik heb mijn vrouw en kinderen verlaten. Maar ik heb ze niet verlaten omdat ik niet bij hen wil zijn. Snap je?”

Als hij mijn aarzeling ziet, lacht hij zachtjes. “Ach, dat begrijp je niet. Dat kun je ook niet begrijpen. Ik ben al sinds mijn roeping in die wonderlijke positie dat ik dat ook niet kan uitleggen. Het lijkt op het eerste gezicht

een weg te zijn die tegen de liefde in gaat. Ik kan alleen maar vragen: Heb nou vertrouwen, want dát is het niet...” Dan spreekt hij over het evangelie, met onderbrekingen, nieuwe stiltes. “Ik heb er in het begin nooit over gesproken... Maar als Petrus zegt: Heer, wij hebben al het onze prijsgegeven. Als je leest dat Christus erover spreekt dat er een vraag kan zijn van God aan de mens om iets op te geven...” Staart voor zich uit. Herhaalt dan: “Ik ben niet weggegaan omdat ik niet meer bij hen wil zijn. Ik volg een weg die ik moet gaan, een weg die ik mag gaan. Ofschoon die voor elk ander

“Ik volg een weg die ik moet gaan, een weg die ik mag gaan.

Ofschoon die voor elk ander onbegrijpelijk is, ik weet het. Maar ik weet tot in het diepst van heel mijn wezen dat ik dit moet doen.”

onbegrijpelijk is, ik weet het. Maar ik weet tot in het diepst van heel mijn wezen dat ik dit moet doen.”

In een caravan bij het orthodoxe kloostertje in de buurt van Asten bereidde hij zich voor op de try-out in Cuijk die toch door zou gaan, ondanks het feit dat er geen geld was en dus geen décor en geen licht. Hij had enkel een klein houten kruis tegen de achterwand

van het podium gehangen en er stond slechts een stoel. De spanning in die oude schouwburg moet te snijden zijn geweest. Hij heeft daar alleen op het toneel gezeten en de ademloze zaal een verhaal verteld van de Heilige Porphyrius, martelaar en patroonheilige van de acteurs in Griekenland. Hij heeft de boodschap voorgelezen die de Moeder Gods bracht tijdens een verschijning in 1846.

“Die avond eindigde in verwarring”, zegt hij zacht. “Men nam aan dat ik in de war was, dat ik ziek was, dat ik dringend opgenomen moest worden. Iedereen had er ontzettende moeite mee.” Hij zwijgt. Zegt dan: “Ik begrijp dat ook heel goed. Maar ik kon alleen nog maar de weg gaan die ik ging. Ik ga de wereld in, heb ik gezegd, om mijn taak als acteur van Christus en de Allerheiligste Moeder Gods te vervullen.” Hij zwijgt opnieuw.

Die middag in november joegen in flarden gescheurde wolken elkaar achterna over de Waal. Vanuit de verte kwam het gedender aanwaaien waarmee een op hol geslagen mensheid zich over de brug bij Zaltbommel haastte – geluiden van alledaagse waanzin. De kilte had zich op mijn botten genesteld, maar het deed er niet toe. Hij had nog verteld dat hij na die laatste avond in Cuijk hier in Neerijnen was beland, eerst met zijn fiets, daarna met zijn hutkoffer en dat hij zeker wist dat hij hier, onder het dak van deze fietsenstalling moest zijn. Hij had gezegd dat hier zijn roeping lag. Zijn eenzame, wonderlijke weg die hij verder ook niet kon uitleggen. Daarbij had hij stil voor zichzelf uit zitten lachen. En een late zon had dunne laagjes licht in zijn ogen gelegd.